

Mączak, Antoni

"Les noblesses européennes de la fin du
XVe siècle à la fin du XVIIIe siècle",
Jean-Pierre Labatut, Paris 1978 :
[recenzja]

Przegląd Historyczny 71/1, 161-163

1980

Artykuł umieszczony jest w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych, tworzonej przez Muzeum Historii Polski w Warszawie w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego.

Artykuł został opracowany do udostępnienia w Internecie dzięki wsparciu Ministerstwa Nauki i Szkolnictwa Wyższego w ramach dofinansowania działalności upowszechniającej naukę.

wnętrza — niekiedy przedstawione w swych najbardziej charakterystycznych fragmentach i w znacznym powiększeniu, stanowią integralną część tekstu, *The pictures seem to us no mere luxury but wholly essential to the subject* — pisze wydawca we wstępie i realizuje to założenie w całej rozczytliwości.

„*The courts of Europe*” to piękna książka, która przez swe pełne fascynacji spojrzenie i elegancję wydania jest swoistym holdem złożonym przez angielskiego wydawcę najbardziej ekskluzywnym elementom przeszłości Europy.

Wojciech Tygielski

Jean-Pierre Labatut, *Les noblesses européennes de la fin du XVe siècle à la fin du XVIIIe siècle*, Presses Universitaires de France, seria „L’Historien”, Paris 1978, s. 184.

Piętnaście lat temu w opinii paryskich mandarynów temat *noblesse* wydawał się martwy na przeciąg całego pokolenia. Referaty i dyskusja na międzynarodowym kongresie historyków w Wiedniu miały na długo wyczerpać zainteresowanie badaczy. Okazało się inaczej, a to z kilku zapewne przyczyn. Sfera badań określanych jako historia społeczno-gospodarcza podlega ostatnio gwałtownym przemianom i podziałom wewnętrznym. Ów drugi człon rozwija wiele wyspecjalizowane metody i tematy kwantytatywne, czerpiąc natchnienie z ekonomii (i demografii); z drugiej strony badania z zakresu stratyfikacji społecznej nawiązują do spraw funkcjonowania państwa nowożytnego, które ożywiły się w toku dyskusji nad kryzysem XVII wieku i genezą Rewolucji Francuskiej. W tej właśnie dziedzinie wiele pytań dotyczy struktury wewnętrznej i funkcji społeczno-państwowych warstw uprzywilejowanych. Ostatnio zaznacza się także zainteresowanie kulturą dworską w postaci nowej generacji książek, odświeżającej ten bardzo tradycyjny sektor badań¹.

J.-P. Labatut jest autorem obszernej, nowoczesnie udokumentowanej tezy „*Les Ducs et Pairs de France au XVIIe siècle*” (Paris 1972). Omawiana tu książka sprawia wrażenie zbioru notatek i refleksji nad stosunkami panującymi w omawianych trzech wiekach w niektórych krajach europejskich. Jest to jedno z co najmniej trzech możliwych ujęć. Najczęściej dotąd cytowana praca, „*The European Nobility in the Eighteenth Century*”², była zbiorem nie powiązanych ze sobą i bardzo nierównych co do jakości referatów; dość podobny charakter ma nowszy zbiór proveniencji zachodniemieckiej³. Natomiast bliższa ujęciu Labatut jest wydana w 1973 r. książka Jean Meyera⁴. Ten autor również rozpoczął od analitycznego studium o szlachcie bretońskiej, by następnie zwięźle naszkicować rolę szlachty w systemach państwowych Europy⁵. Seria niewielkich rozmiarami ujęć ogólnych nie jest zakończona⁶, natomiast nie wie zapowiada nadejścia trzeciego typu rozpraw — wielkiej syntezy, łączącej różnorakie problemy elit nowożytnej Europy.

Labatut omawia w kolejnych częściach stratyfikację szlachty, uznawane przez nią wartości i względną jedność w skali Europy chrześcijańskiej. Autor konsekwentnie stosuje liczbę mnogą (*noblesses*), akcentując zarówno odrębności struktur, definicji, przywilejów występujące dla

¹ W kwestii genezy Rewolucji por. G. Chaussinand-Nogaret, *La noblesse au XVIIIe siècle*, Paris 1976. Godne uwagi są ostatnio krytyczne przeglądy literatury na łamach „*Studi storici*”: C. Capra, *La nobiltà europea prima della Rivoluzione* (r. 18, 1977, z. 1); O. Di Simplicio, *La crisi della nobiltà* (r. 18, 1977, z. 2); C. Donati, *La nobiltà italiana nell’età moderna* (r. 18, 1977, z. 3); C. Capra, *Parlamenti e lotta politica nella Francia settecentesca* (19, 1978, z. 4); P. Alatri, *La formazione della élite nella Francia d’ancien régime* (20, 1979, z. 1).

² Wyd. A. Goodwin, London 1953.

³ *Der Adel vor der Revolution*, wyd. R. Vierhaus, Göttingen 1971 (artykuły o szlachcie angielskiej, francuskiej, polskiej i niemieckiej).

⁴ *Noblesses et pouvoirs dans l’Europe d’Ancien Régime*, Paris 1973.

⁵ Por. *La noblesse bretonne au XVIIIe siècle*, Paris 1966.

⁶ Harvester Press (Hassock, Sussex) zapowiada w serii przystępnie ujętych, ale programowo nowatorskich syntez książek Charlesa J. Jago *Aristocracy and Social Change in Pre-Industrial Europe*.

każdego państwa. jak też wielość warstw szlacheckich w niektórych z nich. Ustępy poświęcone stosunkom panującym w poszczególnych państwach podporządkowane są ogólnej myśli i mają eksponować szczególnie problem lub przypadek, a więc dla Anglii zaakcentowano dwoistość szlachty (parowie i *gentry*), dla Rosji „siłę systemu hierarchii”, omawiając z osobna system dawny i reformy Piotra I. Polska w tym ujęciu to „teoretyczny brak hierarchii”: a) „szlachta pozornie egalitarna”; b) „różnorakie formy nierówności”. Podobnie w rozdziale o władzy podkreślono trzy typy udziału szlachty, przechodząc od Polski przez Austrię do Francji. Ostatnia część, akcentująca zjawiska wspólne dla całej Europy, ma już układ wyraźnie rzeczowy, nieco szczególnie uwagi poświęcając jedynie kawalerom maltańskim.

Obok krajów tu wymienionych, autor operuje materiałem dotyczącym Hiszpanii (zwłaszcza arystokracji, którą porównuje z francuską), w niewielkim stopniu Szwecji i Danii, Inflant oraz Włoch. Wielką lukę w środku kontynentu stanowią w tym ujęciu Niemcy (poza dworem wiedeńskim i uwagami o dziedzicznych krajach habsburskich); także brak spraw włoskich zaciążył nie mało na całości wywodów.

Jakiegokolwiek zarzuty wysunąć się wobec wywodów autora, pamiętać trzeba, że miał do dyspozycji jedynie około 9 arkuszy wydawniczych. Wiele informacji i wywodów posiada charakter wyłącznie przykładowy i nie ma na to rady. Wypada zgodzić się z ogólną myślą: w poszczególnych krajach wytworzyły się, przeważnie jeszcze w średniowieczu, swoiste systemy szlachectwa, z reguły niejednolite wewnętrznie: podział na co najmniej dwie warstwy, jeśli nie przybrał form prawnych, to powstał w praktyce społeczno-kulturowej (przykład polski). Jednocześnie istnieje niemało zjawisk wspólnych dla całej szlachty europejskiej, w tym świadomość wspólnoty i pewne związane z tym instytucje (zakon maltański, dodajmy też — ordery), swoisty kosmopolityzm, znajdujący wyraz w funkcjach dworskich, politycznych i wojskowych, sprawowanych przez szlachetnie urodzonych cudzoziemców.

Brak w tym wszystkim chronologii. Zaznacza się to wyraźnie w ustępach poświęconych Polsce, ale groźniejsze jest chyba w refleksjach syntetycznych. Weźmy znajomy przykład Rzeczypospolitej. Nie będzie przyjęciem zbyt wielkiego powiększenia, gdy podkreśli się różnicę między epoką zygmuntofską a epoką królów elekcyjnych, między systemem władzy w Wielkopolsce XVI i, powiedzmy, na Litwie XVIII wieku. U Labatut obraz Polski ułożony został z elementów przeważnie siedemnastowiecznych, z reguły jednak nie datowanych, stąd czytelnik ma prawo odnieść np. *pacta conventa* czy elekcję *viritum* do całej epoki, od schyłku XV w. poczynając. Co powiedziano o chronologii, da się też odnieść do różnic regionalnych. Sprawa jest mniej istotna dla państw o silnej władzy centralnej, natomiast w Polsce (jak też w Rzeszy i we Włoszech z ich rozbięciem na małe jednostki polityczne) zaznaczają się przeciw odrębne systemy władzy, o charakterystycznych dla siebie układach stosunków między warstwami stanu szlacheckiego i mechanizmach władzy lokalnej. Ogólnie zresztą zaciążył tu chyba francuski rodowód badacza, obzajmionego przede wszystkim z arystokracją typu wersalskiego, który nie docenił tej charakterystycznej dla wcześniejszej epoki, a później — zwłaszcza dla Rzeczypospolitej, gry lokalnych i centralnych interesów politycznych. Jeśli diagnoza jest słuszna, być może doświadczenia zawiłych układów władzy w państwie polsko-litewskim, na Węgrzech, ale także w Czechach przed Białą Górą mogłyby stać się dogodniejszym punktem wyjścia dla refleksji porównawczych.

Wiele zależy też od podstawy informacyjnej. „Sumaryczna orientacja bibliograficzna”, którą autor podaje na końcu, jest — jak można sądzić — przeznaczona dla studentów (*La lecture de quelques ouvrages anciens est indispensable. Nous insistons en particulier...* itd., s. 180, podkr. — A. M.), ale ktoś złośliwy mógłby mówić o dezorientacji... Brak więc dla Niemiec obszernego zbioru poświęconego szlachcie⁷, brak najodpowiedniejszej tu dla Prus książki Rosenberga⁸ (autor zdaje się unikać pozycji w języku niemieckim), są za to pozycje przesta-

⁷ *Deutscher Adel 1430—1555*, Darmstadt 1965; *Deutscher Adel 1555—1740*, Darmstadt 1965. Oba wydawnictwa to „Budinger Vorträge”, wyd. H. Rössler.

⁸ H. Rosenberg, *Bureaucracy, Aristocracy and Autocracy*, Cambridge, Mass. 1958.

rzale lub całkiem uboczne⁹. Dla Włoch mamy bardzo ciekawe, ale bardzo szczegółowe studium M. Aymarda o księżętach de Terranova i monografię J. C. Davisa o *nobiltà* weneckiej.

Nie zawsze łatwo przedstawić alternatywę: należało może wskazać odpowiednie rozdziały „Storia d'Italia”¹⁰ i studia Berengo, Woolfa i Koenigsbergera, które razem przedstawiałyby w jakimś stopniu wielorakość przypadków — przywilejów, struktur władzy i systemów stratyfikacji — na Półwyspie¹¹. Trudność poznania stosunków w kraju dla siebie egzotycznym najlepiej ilustruje *casus* polski. Głównym źródłem informacji dla Labatut była, jak się zdaje, popularna i czysto kompilacyjna książka Aleksandra Wołowskiego¹² i praca W. H. Zaniewickiego „La noblesse „populaire” en Espagne et en Pologne” (Lyon 1967); nadto — szczęśliwie cytuje on Włodzimierza Dworzaczka (w sprawie nobilitacji; bibliografia zawiera „Genealogię”). Co prawda nie byłoby łatwo przedstawić zwięzły zestaw bibliograficzny, który wprowadzałby w zawilości polskich struktur szlacheckich (to ku uwadze potencjalnych autorów); akta lubelskiego kollokwium na temat szlachty polskiej i francuskiej ukazały się, być może, zbyt późno¹³.

O podsumowanie wniosków nie jest łatwo. Nasuwa się konkluzja, że jeśli nie wchodzi w grę encyklopedyczne ujęcie tematu, przyjęte tu ramy były po prostu zbyt szczupłe. Może zresztą — paradoksalnie — chcąc przedstawić problem szlachty z jej odrębnościami strukturalnymi, funkcyjnymi i kulturowymi, należałoby go ująć szerzej, pisać nie o szlachcie a o elitach, które niekiedy, z upodobaniem, przyjmowały właśnie tytuły dziedziczne i określenia wywodzące się od *nobilitas*.

Podobny wniosek nasuwa się, gdy spojrzeć na to od innej strony. Autor należy wyraźnie do tych, którzy nie lubią słów-wytrychów i może dlatego brak refleksji na temat różnorakich „kryzysów”, dostrzeganych ostatnio przez historyków. Jakkolwiek jednak odniesiemy się do owych diagnoz¹⁴, wszystkie te prace umieszczają szlachtę — jako elitę władzy, właścicieli ziemskich, grupę ludnościową — w szerokim kontekście historycznym, którego tu zabrakło.

Antoni Mączak

Lawrence D. Orton, *The Prague Slav Congress of 1848*, „East European Quarterly”, Boulder — Distributed by Columbia University Press, New York 1978, s. IX, 188.

Aspiracje polityczne organizatorów Słowiańskiego Zjazdu w Pradze w rewolucyjnym roku 1848, zarówno w czasie przygotowywania i trwania Kongresu, jak i w badaniach naukowych przez przeszło sto lat następných, były fenomenem niedojrzałym i kontrowersyjnym. Te same sprzeczności interesów narodowościowych i te same napięcia emocjonalne, ba nawet

⁹ J. F. Noël, *Traditions universitaires et aspects nationaux dans la notion de Saint Empire au XVIIIe siècle*, „Revue d'Histoire Diplomatique”, 1968, z. 3; S. Jaquet, *Droit public d'Allemagne*. Strasbourg 1782 (główny aut. tej książki sprzed dwustu lat to zapewne to, iż napisano ją po francusku; obok niej wskazano świeżą pracę włoską na ten sam temat).

¹⁰ Zwłaszcza *Storia d'Italia*, wyd. R. Romano i C. Vivanti, t. I: *I caratteri originali*. Torino 1972; G. Galasso, *Le forme del potere, classi e gerarchie sociali*, s. 401-599. Ten obszerny rozdział — samodzielna rozprawa — ujmuje łącznie struktury społeczne i struktury władzy; pomijamy tu literaturę, kładącą główny nacisk na organa władzy (zgromadzenia stanowe w szczególności).

¹¹ Na marginesie warto wskazać, jako cenne wprowadzenie w bogatą tematykę elit włoskich i w aktualny stan poglądów — zbiór *Patriziati e aristocrazie nobiliari. Ceti dominanti e organizzazione del potere nell'Italia centro-settentrionale del XVI al XVIII secolo. Atti del seminario tenuto a Trento il 9-10 dicembre 1977*, Presso l'Istituto Storico italo-germanico, a cura di C. Mozzarelli e P. Schiera, Trento 1979.

¹² A. Wołowski, *La vie quotidienne de la noblesse en Pologne au XVIIe siècle*, Paris 1972. Autor we wskazówkach bibliograficznych podaje tytuł nieściśle.

¹³ *Etudes sur la noblesse*, „Acta Poloniae Historica” t. XXXVI, 1977. Kollokwium odbyło się w czerwcu 1975 r.

¹⁴ Por. przyp. 1; nadto wymienione we wskazówkach bibliograficznych E. Ladewig Petersen, *La crise de la noblesse danoise entre 1580 et 1660*, „Annales E.S.C.” t. XXIII, 1968; L. Stone, *The Crisis of the Aristocracy, 1558-1641*. Oxford 1965; F. Billacois, *La crise de la noblesse européenne (1550-1650)*, „Revue d'Histoire Moderne et Contemporaine” t. XXIII, 1976. Duże znaczenie dla tej tematyki ma również (pominięta) synteza P. Andersona, *Lineages of the Absolutist State*. London 1974.